

Lyčių lygybė ir nediskriminavimas mokymo ir ugdymo procese

Rekomendacijos švietimo srities darbuotojams

Autorės Zuzana Vasiliauskaitė ir Lilija Henrika Vasiliauskė

Turinys

Įvadinis autorių žodis	3
1. Lyčių lygybė švietimo ir ugdymo procese. Istorinis ir politinis kontekstas	4
2. Panašumai ar skirtumai tarp lyčių.....	5
3. Lyčių supriešinimo pasekmės	7
4. Stereotipinių lyčių vaidmenų įtaka pasiekimams ir karjerai.....	10
4.1. Pasiekimų motyvacija	10
4.2. Sėkmės baimė.....	10
4.3. Pasitikėjimas savimi.....	12
4.4. Lyčių vaidmenų stereotipai kaip „save išpildanti pranašystė“. Kodėl svarbu jiems oponuoti?.....	13
5. Lyčių lygybės svarba mokymo ir ugdymo procese	14
5.1. Lietuva tarp kitų europos ir pasaulio šalių.....	16
6. Rekomendacijos švietimo srities darbuotojams – ką daryti ir ko nedaryti siekiant lyčių lygybės ir nediskriminavimo principo įgyvendinimo mokymo ir ugdymo procese	19
7. Švietimo srities darbuotojų savistabos metodika siekiant lyčių lygybės ir nediskriminavimo principo įtvirtinimo mokymo ir ugdymo procese	22
Literatūra.....	27

IVADINIS AUTORIŲ ŽODIS

Lyčių demokratija yra visos demokratijos pagrindas, todėl lyčių lygybės ir nediskriminavimo principo įgyvendinimas yra horizontalusis Lietuvos viešosios politikos prioritetas. Lyčių demokratija (ang. *gender democracy*) yra visapusiška moterų integracija lygiomis teisėmis su vyrais visais lygmenimis ir visose demokratinės visuomenės veiklos srityse taikant daugiadisciplines strategijas (European Institute for Gender Equality, 2023). Kaip Europos Sąjungos narė Lietuva yra įsipareigojusi vykdyti ir vertybinę Europos Sąjungos politiką taip pat ir švietimo srityje. Siekiant įtvirtinti lyčių lygybės ir nediskriminavimo principą visose visuomenės gyvenimo srityse švietimo ir ugdymo sistemos vaidmuo yra kertinis, todėl būtina skirti deramą dėmesį švietimo srities darbuotojų kvalifikacijai šioje srityje. Nuo to didele dalimi priklauso mokymo ir ugdymo proceso kokybė, kuri savo ruožtu turi reikšmingos įtakos merginų ir vaikinių socializacijos sėkmei, profesijos pasirinkimui ir pan., o tuo pačiu ir visos visuomenės tolydžiai plėtrai, jos ekonominiam stabilumui ir gyventojų laimingumui, ką patvirtina Šiaurės šalių pavyzdys.

Mūsų gebėjimas mokytis ir išmokti yra beribis, ką patvirtina ir neuromokslų srities tyrimai (Mateos-Aparicio ir Rodríguez-Moreno, 2019). Svarbu tik tikslingai nukreipti energiją. Skirtinga merginų ir vaikinių socializacija, visuomenėje plintantys žalingi lyčių vaidmenų stereotipai, nelygi moterų ir vyrų padėtis visuomenėje ir šeimoje lemia lyčių skirtumus mokymo ir ugdymo procese. Mokyklos ir mokytojai, švietimo sistemos darbuotojai apskritai, gali ir turi sukurti sąlygas jaunuoliams augti, skleisti jų asmenybei ir pasiekti savo aukščiausią potencialą akademiniam ir profesiniam gyvenime nepriklausomai nuo jų lyties. Jie gali prisidėti prie žalingų lyčių vaidmenų stereotipų naikinimo, bet taip pat gali prisidėti prie jų palaikymo bei perdavimo ateities kartoms.

Siekiant padėti švietimo srities darbuotojams (ŠDS) įgyvendinti lyčių lygybės ir nediskriminavimo principą ugdymo ir mokymo procese parengtos šios metodinės rekomendacijos. Metodinėse rekomendacijose apžvelgta mokslinė literatūra ir naujausi moksliniai tyrimai, pristatytas lyčių lygybės istorinis ir politinis kontekstas, leisiantis lengviau suprasti lyčių lygybės svarbą ir poveikį mokinių gerovei, pačių ŠSD gerovei ir visai visuomenei apskritai. Pateiktos praktinės rekomendacijos ir savistabos metodika – įrankis, padėsiantis ŠSD stebėti ir vertinti, kaip sekasi skatinti lyčių lygybę klasėje.

1. LYČIŲ LYGYBĖ ŠVIETIMO IR UGDYMO PROCESĖ. ISTORINIS IR POLITINIS KONTEKSTAS

Atgavus Nepriklausomybę ir siekiant tapti viena demokratinių Europos valstybių Lietuvai iškilo svarbus uždavinys - visų valstybės institucijų demokratinė pertvarka. Vienas iš svarbiausių - švietimo ir ugdymo sistemos humanizavimas ir demokratizavimas. Šiuos procesus skatino Lietuvos prisijungimas prie tarptautinių organizacijų - 1991 metais Jungtinių Tautų, 1993 metais Europos tarybos ir pagaliau 2004 metais tapus Europos sąjungos nare. Žemiau pateikiami pagrindiniai tarptautiniai dokumentai skirti lyčių lygybės įtvirtinimui. Lietuva yra šių tarptautinių sutarčių dalininkė.

- ❖ **1950 m. Europos žmogaus teisių** ir pagrindinių laisvių apsaugos **konvencija** (Roma). Konvencijoje įtvirtinama žmogaus orumo neliečiamybė; tai vertybė, kurią privalu gerbti ir saugoti. Konvencija taip pat įtvirtina teisę į gyvybę, draudžia kankinimus, nežmonišką ar žeminantį elgesį arba baudimą; taip pat pirmąkart pripažįstama teisė nebūti diskriminuojamam, įskaitant ir diskriminaciją dėl lyties, užtikrinama teisė į teisingumą.
- ❖ **1979 m. CEDAW** – Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims. Dokumentą sudaro preambulė ir 30 straipsnių, kuriuose apibrėžiama, kas laikytina moterų diskriminacija, valstybė įpareigojama imtis veiksmų šalinant šią diskriminaciją visuomeniniame ir šeimos gyvenime. Tai pirmasis valstybę įpareigojantis dokumentas siekiant panaikinti visas diskriminacijos formas moterims. Valstybės, ratifikavusios šią konvenciją, įskaitant ir Lietuvą, kas ketverius metus teikia periodines ataskaitas apie pažangą įveikiant moterų diskriminaciją, pristato įgyvendintas nacionalines iniciatyvas. CEDAW komitetas, išnagrinėjęs pranešimus apie pažangą įgyvendinant konvenciją, teikia valstybėms rekomendacijas akcentuodamas sritis, kurioms turėtų būti skirta daugiau dėmesio. Tai yra vienas svarbiausių dokumentų, įpareigojantis valstybes užtikrinti lyčių lygybę švietimo sistemoje.
- ❖ **1993 m. Vienos deklaracija**. Pasaulinėje Jungtinių Tautų (JTO) konferencijoje žmogaus teisių klausimais Vienoje pripažinta, kad moterų teisės yra visuotinės ir nedalomos žmogaus teisės, smurtas prieš moteris yra žmogaus teisių pažeidimas ir paskelbta, kad moterų žmogaus teisės yra aktualioji žmogaus teisių problemikos dalis. Konferencijoje patvirtinta, kad turi būti eliminuotas smurtas, visos seksualinio priekabiavimo formos bei išnaudojimas, įskaitant ir kultūrinius prietarus.
- ❖ **1995 m. Pekino veiksmų platforma**. Pasaulinė JTO konferencija moterų klausimais Pekine priėmė veiksmų platformą, kurioje įvardyta 12 kritinių sričių, kuriose valstybės

įsipareigojo siekti moterų pažangos taikydamos specialiąsias laikinąsias moterų pažangos priemones.

- ❖ **1996 m. Pasaulio sveikatos organizacijos Generalinė Asamblėja** įvardijo, kad smurtas prieš moteris šeimoje yra pagrindinė ir auganti pandeminio masto visuomenės sveikatos problema. Šalys privalo dėti visas pastangas siekdamas ją įveikti.
- ❖ **2011 m. Stambulo konvencija – Europos Tarybos konvencija dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo.** Konvencija siekiama užkirsti kelią smurtui prieš moteris, gerinti smurto aukų apsaugą ir užkardyti smurtautojų nebaudžiamumą. Tai pirmasis teisiškai valstybes įpareigojantis dokumentas Europoje lyčių lygybės ir nediskriminavimo srityje, ypatingą dėmesį skiriant su lytimi susijusiam smurtui įveikti ir žalingiems lyčių vaidmenų stereotipams šalinti. Lietuva šią konvenciją pasirašė 2013 metais.
- ❖ UNESCO – Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos – **konvencijoje prieš diskriminaciją švietime (1966)** konkrečiai apibrėžiama diskriminacijos švietime problema ir nurodomi būdai, kuriais galima ją spręsti. Taip pat tai vienintelis valstybes teisiškai įpareigojantis dokumentas, skirtas siekiant panaikinti diskriminaciją švietime. Lietuva šio dokumento nėra ratifikavusi.

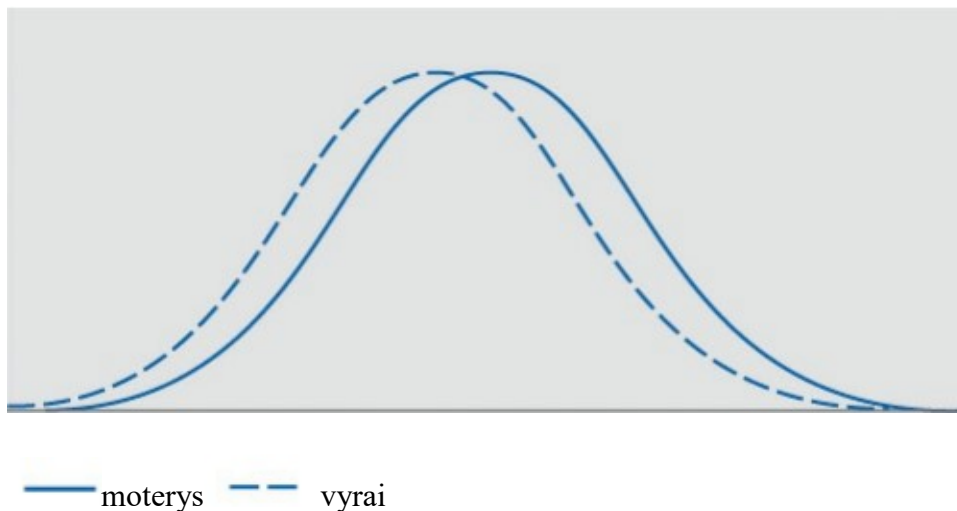
2. PANAŠUMAI AR SKIRTUMAI TARP LYČIŲ

Egzistuoja skirtingi visuomenės lūkesčiai moterų ir vyrų atžvilgiu, jiems priskiriamos skirtingos psichologinės ir elgesio savybės. Tačiau ar tikrai moterys ir vyrai tokie skirtingi? Ar tikrai jie pasižymi skirtingomis psichologinėmis, kognityvinėmis savybėmis, skirtingu elgesiu? Akivaizdu, kad vidutiniškai vyrai yra aukštesni, fiziškai stipresni už moteris, moterų kūno riebalų masės dalis didesnė nei vyrų. Tai yra biologiniai veiksniai, tačiau net ir biologijos sferoje tarp moterų ir vyrų yra daug panašumų. Moterys ir vyrai turi dvi akis, dvi rankas ir dvi kojas; moterys ir vyrai turi širdį, plaučius ir balso stygas. Ta pati logika galioja kognityvinei ir socialinei sričiai. Nors gali būti tam tikrų skirtumų, moterys ir vyrai turi daugiau bendrų mąstymo ir elgesio savybių nei skirtumų. Taigi, nepaisant to, kad lyčių skirtumai egzistuoja, dauguma moterų ir vyrų elgiasi ir kognityvines užduotis atlieka maždaug taip pat. Taigi, tarp moterų ir vyrų esama daugiau panašumų nei skirtumų.

Net ir stebint skirtumus tarp lyčių, svarbu suprasti konkretaus skirtumo prasmę. Jei moterų ir vyrų rezultatai skiriasi, tai dar nereiškia, kad visi vyrai geriau atlieka tam tikrą užduotį nei visos moterys arba, kad visos moterys geriau atlieka kitą užduotį nei visi vyrai. Kalbant apie skirtumus reikia prisiminti normaliojo duomenų pasiskirstymo kreivę (žr. 1 pav.). Iš esmės, tiek vyrų, tiek moterų atliekamų užduočių rezultatai pasiskirto aplink vidutines reikšmes. Tik nedidelė dalis rezultatų yra pasiskirstę aplink kraštutines (teigiamas arba neigiamas) reikšmes, indikuojančias labai gerus ar labai prastus pasiekimus.

Mokslininkai vis garsiau ima kalbėti apie beveik neegzistuojančius kognityvinius moterų ir vyrų skirtumus. Kaip pabrėžia neuromokslininkė dr. Urtė Neniškytė, visi smegenų tyrinėtojai vienareikšmiškai sutaria, kad vienintelis požymis, skiriantis moteris ir vyrus, yra toks, jog vyrai geriau atlieka užduotį, kai mintyse reikia sukurti trimatį objektą (*dr. Neniškytė: visi smegenų tyrinėtojai sutaria dėl vieno – vyrai geriau nei moterys atlieka vienintelę užduotį, 2022*). Tačiau tai nėra labai reikšmingas ar šiuolaikiniame gyvenime pranašumo suteikiantis veiksnys.

1 pav. Normaliojo pasiskirstymo kreivė

Jeigu tarp moterų ir vyrų yra tiek daug panašumų, kodėl tiek daug dėmesio skiriame skirtumams? Socialinių mokslų atstovai kelia prielaidą, kad tarpusavyje lygindami du dalykus iš prigimties esame linkę sutelkti dėmesį į skirtumus. Pavyzdžiui, tėvai, auginantys du vaikus, bus linkę pabrėžti vaikų skirtumus: „Rūtai matematika sekasi geriau nei Matui; Matui geografija sekasi geriau nei Rūtai“. Tačiau tėvai, auginantys tris vaikus, labiau linkę nelyginti vaikų tarpusavyje, o apibūdinti kiekvieną vaiką individualiai: „Linai sekasi matematika, Jonui – geografija, o Povilui – anglų kalba.“ Tas pats pastebima, kai tyrinėjamos dvi kultūros (Lindskog & Oskarson, 2023).

Viena priežasčių yra tai, kad skirtumai yra ryškesni ir labiau provokuojantys nei panašumai. Lytis yra labai ryškus žmogaus apibūdinimas. Taigi, kai ieškome paaiškinimo dviejų žmonių skirtingiems rezultatams, lengvai galime padaryti išvadą, kad lytis gali būti skiriamasis bruožas. Antra, egzistuoja daug plačiai paplitusių žalingų stereotipų apie moterų ir vyrų elgesį. Trečia, dažnai prisimename informaciją, kuri patvirtina mūsų nuostatas, kad ir stereotipines, ir nepaisome informacijos, jas paneigiančios. Tai vadinama patvirtinimo šališkumu (angl. *confirmation bias*) (Mercier, 2016).

Stereotipai veikia ir mūsų įsiminimo procesus. Pavyzdžiui, jei vaikiną gaus geresnį matematikos egzamino pažymį, prisimins visi. Tačiau jei mergina savo rezultatais aplenks vaikiną, šis įvykis bus pamirštas arba bus ieškoma „paaiškinimų“ atitinkančių stereotipiniams įsivaizdavimams. Vienas galimų aiškinimų, kad arba mergina, arba vaikiną yra „netipiški“ ir neatitinka jų lyčiai būdingų ypatumų. Tokia situacija tai pat gali būti aiškinama skirtingomis merginos ir vaikiną gyvenimo aplinkybėmis. Pavyzdžiui, mergina turėjo korepetitorę arba vaikiną praėjusią naktį mažai miegojo. Vienaip ar kitaip, siekdami patvirtinti giliai įaugusius lyčių vaidmenų stereotipus, atsisakome pripažinti merginos sėkmę.

3. LYČIŲ SUPRIEŠINIMO PASEKMĖS

Lyčių supriešinimas bet kokiame aspektu neigiamai veikia moteris ir vyrus, mergaites ir berniukus, visuomenę apskritai. Lyčių supriešinimas grindžiamas vienos lyties nevisavertiškumo arba kitos lyties pranašumo idėja ir perduodamas socializacijos procese, kai įsisavinamos socialinės normos, įskaitant ir tai, „kaip būti“ moterimi ar vyru. Visuomenė, socialinė aplinka skiepia moterims ir vyrams skirtingus elgesio standartus ir taisykles (Bos ir kt., 2022). Taip yra įsisavinami ir lyčių vaidmenų stereotipai. Kitaip tariant, formuojami tam tikri skirtingi elgesio lūkesčiai mergaitėms ir berniukams, moterims ir vyrams. **Socialiniai stereotipai** (teigiami ar neigiami) apibrėžiami tam tikros socialinės grupės ir jos atstovų fiksuotas, šabloniškas, labai apibendrintas ir realybės neatitinkantis vaizdinys ar vertinimas. Konkrečiai **lyčių vaidmenų stereotipai** apibrėžiami kaip vidinės nuostatos moterų ir vyrų vietos visuomenėje, jų funkcijų ir socialinių užduočių atžvilgiu; tai, ką žmonės mano apie vyrų ir moterų elgesį, kokius vaidmenis jiems priskiriami, ko iš jų tikimasi (EIGE, 2022). Stereotipiniai lyčių vaidmenys riboja tiek moteris, tiek vyrus. Kalbant apie moteris, šie lyčių vaidmenų stereotipai fiksuoja ir įtvirtina blogesnę padėtį moterų visuomenėje (EIGE, 2022).

Dažnai stereotipai sutinkami žiniasklaidoje, reklamoje, kine ir televizijoje. Tyrimai atskleidžia, kad stereotipinis vaizdavimas programuoja lyčių nelygybę ir neigiamai veikia merginų bei vaikinų socializaciją (Bos ir kt., 2022; EIGE, 2022; UNESCO, 2020).

Kas penkerius metus vykdomas Pasaulinis žiniasklaidos stebėjimo projektas (*Global Media Monitoring Project*, GMMP) atskleidė, kad tik 25 % žmonių, kuriuos girdime, matome ar apie kuriuos skaitome spaudoje, radijo ir televizijos laidose yra moterys (GMMP, 2021). Daugiau nei 3 iš 4 naujienose pasirodančių žmonių yra vyrai. Moterų ir mergaičių dažnai tiesiog nėra tam tikruose programų žanruose, o, kai jos pasirodo, daug rečiau būna pagrindinėmis veikėjomis; daug dažniau pristatomos siauruose ir pasyviuose socialiniuose bei profesiniuose rolėse ar įkūnijančios žalingus lyčių vaidmenų stereotipus. Moterys ir mergaitės daug dažniau negu vyrai ir berniukai daug dažniau seksualizuojamos ir sudaiktinamos.

Siekiant iliustruoti šios problemos rimtumą kine pasitelkiamas Bechdel testas. Šis testas nevertina nei filmo gerumo, nei jo atitikties feministinėms vertybėms, tokioms kaip lyčių lygybė. Juo vertinama moterų reprezentacija kine. Kitaip tariant vertinama, ar filme yra 1) bent dvi moterys, 2) kurios turi vardus, 3) kalbasi viena su kita ir 4) kalbasi apie ką nors kitą nei vyrai. Pagalvokite apie kelis paskutinius matytus filmus. Ar jie išlaikytų Bechdel testą? Kad ir kaip būtų liūdna, filmų, atitinkančių šiuos paprastus keturis kriterijus, vis dar labai nedaug (Appel ir Gnams, 2022; Istead ir kt., 2022). Daugelyje filmų moterų arba iš viso nėra, arba jų vaidmuo net neturi teksto, arba jį turi, bet jų buvimas yra toks bereikšmis, kad jų personažai net neturi vardo. Arba jų interesai apsiriboja vien tik vyrais ir jų problemų sprendimu. Tokie filmai siūnčia žinutes mergaitėms ir berniukams, kad mergaitės, merginos, moterys nėra aktyvios pasaulio veikėjos, kad jų balsas, nuomonė, pasiekimai nesvarbūs. Jų vertė apribota buvimu romantiniuose santykiuose su vyrais, tad ir jų interesai turi apsiriboti tik romantiniais santykiais. Kaip jau minėta, tai neigiamai veikia tiek mergaites, tiek berniukus, sukuria klaidingas prielaidas apie moterų ir vyrų galimybes, poreikius, interesus ir socialinę erdvę, kuri jiems priskiriama.

Lyčių nelygybė stebima pačiose įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Šiandieninę Lietuvos padėtį tarp kitų ES šalių lyčių lygybės srityje atspindi EIGE skaičiuojamas lyčių lygybės indeksas. Indeksas atskleidžia, kad nė vienoje iš septynių indekse išskirtų sričių Lietuvoje nesame pasiekę lyčių lygybės. Didžiausia lyčių nelygybė 2021 m. fiksuojama galios srityje – iš 100 galimų Lietuva įvertintas 39,3 balo (ES vidurkis yra 55 balai), laiko srityje – 50,6 balo (ES vidurkis 64,9), žinių srityje – 56,1 balo (ES vidurkis 62,7) (EIGE, 2021). Laiko srityje 2021 m. 57 % moterų, palyginti su 13 % vyrų, nurodė, kad vaikus prižiūri tik jos arba daugiausia tik jos. 44 procentinių punktų vyrų ir moterų nelygybė pagal tenkančias vaikų priežiūros pareigas yra vienas ryškiausių

nelygybės rodiklių ES. Kiek įdėmiau panagrinėjus žinių sritį matome, kad aukštojo mokslo absolventų skaičiumi Lietuva lenkia Europos Sąjungos vidurkį (Tumėnienė, 2021). Lietuva taip pat išsiskiria didesniu moterų absolventų skaičiumi tiek ES atžvilgiu, tiek lyginant su Lietuvos vyrais (aukštąjį mokslą baigia 9 proc. daugiau moterų nei vyrų). Segregacija stebima studijų dalykų pasirinkime. Lietuvoje net 26 % daugiau moterų nei vyrų renkasi švietimo, sveikatos, socialinių, humanitarinių mokslų ar menų studijas. Lietuvoje ši segregacija švietimo srityje viršija ES vidurkį tiek šias studijų kryptis besirenkančių moterų, tiek šių studijų kryptių nesirenkančių vyrų atžvilgiu, kitaip tariant, neproporcingai daug moterų renkasi šias studijų sritis lyginant su vyrais (Tumėnienė, 2021). Pažymėtina, jog nepaisant to, kad Lietuvos moterys yra ir pasilieka geriausiai išsilavinusios tarp kitų ES šalių moterų, faktinė lyčių nelygybė lemia tai, kad išsilavinimas nepagerina jų padėties visuomenėje. 2010–2020 m. laikotarpiu moterų disponuojamosios pajamos augo lėčiau nei vyrų. Dėl to lyčių nelygybė padidėjo nuo 4 proc. iki 11 proc. Tai yra didžiausias skirtumas ES. 2010–2020 m. laikotarpiu moterų skurdo rizika padidėjo nuo 19 proc. iki 24 proc., o vyrų – sumažėjo nuo 21 proc. iki 18 proc. Dėl to 2020 m. lyčių nelygybė padidėjo 6 procentiniais punktais.

Kaip pabrėžia buvusi Europos lyčių lygybės instituto direktorė Virginija Langbakk, lyčių segregacija sukuria ir sustiprina lyčių nelygybę klasėje, darbo vietoje ir už jos ribų (EIGE, 2018). Tai neigiamai veikia ne tik atskirų asmenų, daugiausia moterų, bet ir visos visuomenės gerovę. Susilpnėja šalies ekonomika, nes darbo rinka tampa mažiau konkurencinga ir sudėtingiau rasti aukštos kvalifikacijos specialistų, ypač tokiose naujose srityse kaip informacijos ir komunikacijos technologijos. Neišnaudojamas talentų potencialas ir neišpildomi karjeros siekiai. Kaip jau minėta Lietuvoje daug daugiau moterų įgyja aukštąjį išsilavinimą, negana to, mokslus baigia daug geresniais pažymiais, tačiau dėl lyčių segregacijos darbo rinkoje, žalingų lyčių vaidmenų stereotipų, moterims primestų (neapmokamų ir nevertinamų) prievolių, dar vadinamų antrąja darbo pamaina namuose, tokių kaip vaikų priežiūra, neįgalių ar pagyvenusių šeimos narių slauga, namų ruoša, maisto gaminimas, emocinės šeimos gerovės užtikrinimas ir kita, moterys stumiamos rinktis darbą ne visu etatu, be to srityse, kuriose atlyginimas ir kuriamas statusas mažas. Lyčių nelygybė didina moterų darbo nuvertinimą ir lemia didesnę jų skurdą bei didesnę ekonominę priklausomybę.

Geresnė moterų ekonominė padėtis lemia tiek moterų, tiek vyrų gerovės augimą. Remiantis EIGE (2017) tyrimo duomenimis, moterų skaičiaus didinimas gamtos mokslų, technologijų, inžinerijos ir matematikos (STEM) švietimo srityse paskatintų Europos Sąjungos ekonomikos augimą, atsirastų daugiau darbo vietų (iki 1,2 mln. darbo vietų daugiau iki 2050 m.)

ir ilgai padidėtų BVP (iki 820 mlrd. eurų iki 2050 m.). Tai dar kartą įrodo, kaip svarbu dėti visas pastangas siekiant lyčių lygybės ir nediskriminavimo mokymo ir ugdymo procese.

4. STEREOTIPINIŲ LYČIŲ VAIDMENŲ ĮTAKA PASIEKIMAMS IR KARJERAI

Tyrimai atskleidžia, kad lyčių vaidmenų stereotipai neigiamai veikia vaikų ir jaunuolių akademinį pasiekimą ir karjeros pasirinkimą. Paanalizuokime, kaip akademinį pasiekimą ir profesijos pasirinkimą veikia tokie kintamieji kaip *sėkmės baimė*, *pasiekimų motyvacija* ir pasitikėjimas savimi.

4.1. Pasiekimų motyvacija

6–7-ajame dešimtmetyje atlikti tyrimai kėlė klaidingą prielaidą, kad moterys, priešingai nei vyrai, neturi didelės pasiekimų motyvacijos (McClelland ir kt., 1953). Tačiau šios prielaidos kilo dėl netinkamos metodologijos, kuri neatsižvelgė į visuomenės sankcionuotus tradicinius moterų vaidmenis, kuriuos tyrimų dalyvės norėjo atitikti. Motyvaciją apibrėžiančios savybės (pasitikėjimas, savarankiškumas, konkurencingumas) stereotipiškai priskiriamos vyrams ir laikomos diametraliai priešingomis stereotipiniams moterų vaidmenims. Galimai tyrimuose dalyvavusios moterys atpažindavo, kad su pasiekimais susijęs elgesys ir savybės yra nesuderinamas su tradiciškai jų lyčiai priskiriamais vaidmenimis, ir su šiomis savybėmis nesitapatino, todėl tyrėjai padarė klaidingas išvadas apie moterų turimą pasiekimų motyvaciją apskritai. Kitaip tariant, tiek moterys, tiek vyrai yra motyvuoti siekti aukštumų, tačiau stereotipiniai lyčių vaidmenys sunkina moterų ir merginų galimybę šią motyvaciją realizuoti.

4.2. Sėkmės baimė

Pasiekimų arba *sėkmės baimė* yra viena iš tyrimų sričių, nagrinėjančių, kaip moterys suderina pasiekimų poreikį ir poreikį laikytis tradiciškai jiems priskiriamų socialinių vaidmenų. M. S. Horner (1972) sėkmės baimę apibrėžė kaip pasiekimų susiejimą su neigiamomis (nepageidaujamomis) pasekmėmis, tokiomis kaip socialinis atstūmimas, jausmas, kad neatitinki vyraujančios moteriškumo sampratos. Pavyzdžiui, jei mergina tikės, kad baigdama mokyklą aukštais pažymiais mažiau patiks kitiems, dėl to bus erzinama ar iš jos šaipomasi, turės sėkmės baimę. Tačiau jei mergina tikės, kad baigdama mokyklą aukštais pažymiais sulauks bendraklasių ir tėvų pagarbos, tuomet nekils ir sėkmės baimė. Svarbu akcentuoti, kad asmenys, neturintys galimybių pasiekti aukštų tikslų, šiuo atveju baigti mokyklą gerais pažymiais, nes niekada gerai ir

nesimokė, nesirūpins neigiamomis pasekmėmis, kurias sėkmė galėtų atnešti. Tačiau merginos, galinčios pasiekti aukštumų dėl sėkmės baimės gali arba nedėti pakankamai pastangų (pvz., mažiau mokantis), arba slėpti pasiekimus nuo bendraamžių.

Sėkmės baimė pasireiškia esant šioms sąlygoms: 1) asmuo turi suvokti pasiekimą kaip galimą ar tikėtiną; 2) asmuo turi susieti pasiekimus su neigiamomis pasekmėmis. Sėkmės baimė nėra tas pats, kas noras patirti nesėkmę. Laimėjimų bijantis žmogus nesiekia nesėkmės; vietoj to vengia situacijų, kurios gali lemti aukštus pasiekimus, ir įdeda mažiau pastangų, todėl aukštumos tampa nepasiekiamos. Naujų tyrimų, nagrinėjančių sėkmės baimę, beveik nėra. Gal todėl, jog dauguma mokslininkų mano, kad ši problema jau išspręsta. Tačiau didelis lyčių lygybės atotrūkis ir segregacija darbo rinkoje suponuoja, kad problema toli gražu nėra išspręsta.

Toliau gilinantis į sėkmės baimės fenomeną svarbu pastebėti, kad tiek moterys, tiek vyrai patiria sėkmės baimę, tačiau sėkmės baimė moterims ir vyrams yra susijusi su skirtingomis neigiamomis pasekmėmis (Horner, 1972). Pagrindinė neigiama pasekmė moterims yra socialinis atstūmimas, o vyrams – egoizmas ir susireikšminimas. Šios pasekmės tiesiogiai susijusios su neigiamais stereotipiniais lyčių vaidmenimis, kai moterys pernelyg sureikškina kitų nuomonės svarbą, o vyrai pernelyg sureikškina patys save. Sėkmės baimė labiau pasireiškia moterims veikiančioms mišrioje grupėse. M. S. Horner (1972) pastebėjo, kad moterys prasčiau atlieka užduotis dirbdamos kartu su vyrais nei su moterimis. Tyrime dalyvavusios moterys pripažino, kad būtų labiau linkusios vyrui pasakyti, jog gavo prastesnį įvertinimą nei iš tikrųjų; moterys taip pat buvo linkusios greičiau atsisakyti konkurencijos su vyrais ir keisti konkurencingą, bet netradicinę profesiją (pvz., teisininkės) į mažesnio prestižo, bet labiau tradicinę, atitinkančią visuomenėje dominuojančius lyčių vaidmenų stereotipus (pvz., slaugytojos).

Svarbu pabrėžti, kad M. S. Horner tyrimuose tiek moterys, tiek vyrai neigiamai vertino moterų pasiekimus ir joms priskyrė įvairius sėkmės baimės scenarijus. Manoma, kad tiek moterys, tiek vyrai jaučiasi nepatogiai galvodami apie sėkmingas moteris arba abi lytys žino, kad sėkmingos moterys susiduria su daugiau kliūčių. Vėlesnių tyrimų rezultatai tiesiogiai klausiant apie sėkmės baimę rodo, kad moterys daug dažniau nei vyrai asocijuoja sėkmę su neigiamomis pasekmėmis. Merginos pasiekimus ir draugystę su kitais laikė nesuderinamais, vienas kitam prieštaraujančiais dalykais, kurių vienas asmuo negali pasiekti (Bell, 1996). Jos taip pat nurodė antrą dilemą – „tyla arba pasigyrimas“. Merginos sakė, kad dažnai slepia savo sėkmę, nes kalbėjimas apie tai yra tarsi gyrimasis ir gali priversti kitus žmones jaustis blogai. Taigi rūpestis kitais ir siekimas išlaikyti santykius neleidžia merginoms dalytis savo pasiekimais. Apibendrinant

galima teigti, kad visuomenės skatinamas perdėtas rūpinimasis kitais ir aplinkinių vertinimu neleidžia merginoms didžiuotis savo pasiekimais ir apie juos kalbėti, o tai trukdo siekti aukštumų.

4.3. Pasitikėjimas savimi

Nepaisant to, kad mergaitėms mokykloje sekasi geriau nei berniukams, mergaitės dažnai vertina savo gebėjimus prasčiau nei berniukai ir labiau nerimauja dėl pažymių mokykloje. Apskritai moterys labiau nei vyrai linkusios nuvertinti savo gebėjimus ir mažiau tikisi sėkmės. Įdomu tai, kad moterys labiau linkusios ginti ir pripažinti kitų moterų, bet ne savo gebėjimus ir pasiekimus.

Nepasitikėjimas savimi susijęs su lyčių vaidmenų stereotipais. Vertinant užduočių atlikimą moterys nėra mažiau pasitikinčios savimi nei vyrai. Užduoties pobūdis yra svarbus veiksnys, lemiantis pasitikėjimo savimi skirtumą tarp lyčių. Tai atskleidžia ir tyrimų rezultatai, rodantys, kad moterys mažiau nei vyrai pasitiki savimi, kai atlieka vadinamąsias vyriškas užduotis, tokias kaip STEM (mokslas, technologijos, inžinerija ir matematika), nepaisant vienodo rezultato (Jansen ir kt., 2014). Matematikos srityje merginos prasčiau vertina savo gebėjimus nei vaikinai ir yra mažiau linkusios tikėtis sėkmės, nepaisant vienodų rezultatų šioje srityje (Else-Ques et al., 2013; OECD, 2020).

Atsižvelgiant į tai, kad mergaičių ir berniukų pasiekimai mokykloje yra vienodi tradiciškai priskiriamuose vyrų kompetencijos sričiai dalykuose, tokiuose kaip matematika ir gamtos mokslai, buvo atlikti tyrimai siekiant nustatyti, kada atsiranda pasitikėjimo savimi skirtumai tarp lyčių. Nustatyta, kad pasitikėjimo savimi skirtumai tarp lyčių išryškėja vidurinėje mokykloje. B. Muzzatti ir F. Agnoli (2007) Italijoje atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad tarp antros ir trečios klasės skirtingos lyties mokinių pasitikėjimo savimi matematikos srityje skirtumų nerasta, tačiau jau ketvirtoje ir penktoje klasėje berniukai savo gabumais pasitikėjo labiau nei mergaitės. Vaikų paklausus, kuriai lyčiai geriau sekasi matematika, antros klasės mergaitės buvo linkusios manyti, kad mergaitėms, o antros klasės berniukai teigė, kad mergaitės ir berniukai turi vienodus matematikos gebėjimus. To paties paklausus penktokų, abi lytys teigė, kad matematika geriau sekasi berniukams. Taigi, stereotipinis įsitikinimas apie matematiką kaip vyrišką sritį atsirado socializacijos procese, su amžiumi.

Socializacijos procese siekiant atitikti skirtingus patriarchalinės visuomenės lūkesčius keliamus moterims ir vyrams, moterų ir merginų savo gebėjimų vertinimas ir pasitikėjimas savimi tam tikrose srityse mažėja. Merginos gali bandyti atrodyti kuklios, nes nerimauja, kaip jų pasiekimai paveiks kito žmogaus savivertę. Todėl moterys sumenkina savo pasiekimus, o vyrai

ne (Chatard ir kt., 2007). Lyčių skirtumai yra ryškesni dar ir tuo aspektu, kad tradiciškai vyriškose veiklos srityse (pvz., matematikoje) moterys labiau linkusios savo gebėjimus nuvertinti, o vyrai pervertinti (Lloyd ir kt., 2005).

Taip pat moterys jaučiasi daug prasčiau, kai jų prašoma pristatyti savo pasiekimus ar pabrėžti savo stipriąsias puses (angl. *self-promote*) (Smith ir Huntoon, 2013). Manoma, kad socialinės normos būti kuklioms pažeidimas moterims sukelia diskomfortą. Tik atsiradus išoriniam diskomfortui, pavyzdžiui, triukšmui, moterys sėkmingiau gali kalbėti apie savo pasiekimus. Šie tyrimų rezultatai atskleidžia, kad žalingi lyčių vaidmenų stereotipai žmogaus viduje yra tarsi garsus triukšmas, stipriai apsunkinantis užduočių atlikimą. Tai gali neigiamai veikti ne tik jų karjerą, bet ir formuoti neigiamą požiūrį į save. Ilgainiui moterys gali pačios įtikėti, kad yra mažiau sėkmingos ir ne tokios kompetentingos kaip vyrai nepriklausomai nuo objektyvių faktų ir todėl atsisako siekti karjeros aukštumų („ar aš sugebėsiu“) ar renkasi siekti jų stereotipiškai moteriškose veiklos srityse.

4.4. Lyčių vaidmenų stereotipai kaip „save išpildanti pranašystė“. Kodėl svarbu jiems oponuoti?

Stereotipinis aiškinimas, kad, palyginti su vyrais, moterys turi mažiau gabumų tradiciškai vyriškose srityse neigiamai veikia ir moterų pasirinkimus. Tyrimais nustatyta, kad moterys užduotį atlieka prasčiau už vyrus, kai stereotipas aiškiai išreikštas (t. y. tyrimo dalyviams buvo pasakoma, kad vyrai geriau atlieka šią užduotį nei moterys) ir kai stereotipas numanomas (t. y. nepateikta jokios informacijos) (Campbell ir Collaer, 2009). Tik tada, kai stereotipas buvo įgarsinamas ir paneigiamas (t. y. tyrimo dalyviams buvo pasakyta, kad moterys ir vyrai vienodai gerai atlieka užduotį), moterų ir vyrų rezultatai nesiskyrė. Stereotipo įgarsinimas užduoties atlikimo metu sunkina jos atlikimą, nes baimė patvirtinti stereotipą sukelia įtampą, o jo paneigimas sumažina vidinę įtampą ir leidžia tinkamai sutelkti pastangas bei dėmesį siekiant sėkmingai atlikti užduotį. Todėl siekiant sumažinti lyčių nelygybę mokymo ir ugdymo procese ypač svarbu mokytojams aiškiai paneigti lyčių vaidmenų stereotipus pristatant užduotis moksleiviams ar kalbant apie jų pasiektus rezultatus.

Taip pat svarbu akcentuoti moksleivių dedamas pastangas, o ne jų gabumus. Tyrimas atliktas su moksleiviais atskleidė, kad stereotipo grėsmės poveikis mergaičių matematikos rezultatams sumažėjo joms perskaičius straipsnį, kuriame pabrėžiamas matematikos rezultatų ryšys su pastangomis, o ne su gebėjimais (Good ir kt., 2014). Kitaip tariant, kai veiklos rezultatus siejame su pastangomis, tai mus skatina labiau pasistengti. Tačiau, kai manome, kad prastus rezultatus lemia gebėjimų stoka, tai paprastai mus atgraso nuo įsitraukimo ir dalyvavimo toje

veikloje. Taigi siekdami paskatinti vaikus gerai mokytis ar siekti kitų aukštų rezultatų turime akcentuoti jų dedamas pastangas, o ne įgimtus gebėjimus. *Šviesdami visuomenę apie šią dinamiką ir kovodami su žalingais lyčių vaidmenų stereotipais galime prisidėti prie reikšmingų pokyčių, sumažinant stereotipų paplitimą ir jų neigiamą poveikį moterų ir merginų pasiekimams.*

5. LYČIŲ LYGYBĖS SVARBA MOKYMO IR UGDYMO PROCESĖ

Pekino deklaracija ir veiksmų platforma ragina šalis siekti lyčiai jautrios švietimo sistemos, imtis priemonių, skatinančių didesnę moterų dalyvavimą švietimo programų kūrimo bei su švietimu susijusių sprendimų priėmimo ir didinti moterų dalyvavimą visų, įskaitant ir STEM dalykų dėstyme. Siekiant šių tikslų, pedagogai taip pat turi būti atviri nestereotipiniams mergaičių ir berniukų pasirinkimams ir padėti jiems atrasti save (Lahelma, 2011). Mokyklos patirtis turi sustiprinti vaikų norą tapti tuo, kuo jie gali tapti (UNESCO, 2020), bet ne atvirkščiai. Dėstymo kokybė labai svarbi skatinant moksleivių mokymąsi. Tyrimai atskleidžia, kad mokytojas gali gerokai sumažinti mokymosi atotrūkį tarp prastus ir aukštus rezultatus pasiekusių mokinių (Kane ir Staiger 2012; Araujo ir kt. 2016). Gerų mokytojų turėjimas lemia didesnę mokyklą baigusių jaunuolių skaičių ir turi ilgalaikį poveikį gyvenimo kokybei, įskaitant įgytą išsilavinimą, profesiją ir pajamas (Chetty ir kt., 2011). Tyrimai atskleidžia, kad ne mažiau svarbi yra mokytojų ir mokinių sąveika ir bendravimo kokybė, kuri gali turėti netgi didesnę reikšmę nei mokytojo išsilavinimas, amžius ar pedagoginė patirtis (Araujo ir kt., 2016; Bruns ir Luque, 2015).

Kaip jau minėta, švietimo srities darbuotojų turimos stereotipinės nuostatos lyčių vaidmenų atžvilgiu neigiamai veikia moksleivių pasiekimus, karjeros pasirinkimą ir gyvenimo kokybę apskritai (Lavy ir Sand 2015; Terrier, 2016). Tai, kad šios neigiamos nuostatos moterų atžvilgiu plačiai paplitusios, įrodo ir naujausi tyrimai. 2020 m. Jungtinių Tautų plėtros programos paskelbtas lyčių socialinių normų indeksas, vertinantis lyčių lygybę per žmonių turimą šališkumą lyties atžvilgiu, atskleidė, kad 91 % vyrų ir 86 % moterų turi bent vieną aiškiai neigiamą nuostatą moterų atžvilgiu politikos, ekonomikos, švietimo srityse, taip pat moterų kūno neliečiamumo bei integralumo aspektu. Šis tyrimas analizavo 75 šalių duomenis, tad galime matyti, kad ši problema globali (United Nations Development Programme, 2020). Neigiamos nuostatos veikia tiek darbo aplinkoje, tiek asmeniniame gyvenime, daro įtaką priimamiems sprendimams ir pasirinkimams.

Šališkumas dėl lyties dažnai būna nesąmoningas, grįstas mitais, nepagrįstais įsitikinimais ir neretai prieštarauja tiesioginei asmens patirčiai. Vienas tokių pavyzdžių yra stereotipinis įsitikinimas, kad mergaitės kalba daugiau nei berniukai. M. Sadker ir D. Sadkerio (1994) atlikto

tyrimo metu mokytojams buvo rodomas filmas, po kurio jie buvo prašomi įvardyti, kas kalbėjo daugiau – mergaitės ar berniukai. Nors kiekybiniai duomenys rodė, kad berniukai kalbėjo tris kartus daugiau, dauguma mokytojų teigė, kad mergaitės kalbėjo daugiau nei berniukai. Šis stereotipas buvo sustiprintas dar ir populiariu teiginiu, kad moterys per dieną pasako daugiau žodžių nei vyrai (moterys 20 000 žodžių, o vyrai 7000 žodžių) (Brizidine, 2006). Tačiau mokslininkams ėmus gilintis į šią sritį paaiškėjo, kad šis teiginys nepagrįstas jokiais moksliniais tyrimais. Atliktos metaanalizės, apžvelgiančios visus šia tema publikuotus tyrimus, duomenimis, iš 56 tyrimų tik du tyrimai atskleidžia, kad moterys kalba daugiau nei vyrai, o 34 tyrimai įrodo, kad vyrai kalba daugiau nei moterys (James ir Drakich, 1993). Naujesni tyrimai nagrinėjo pokalbių tarp moterų ir vyrų dinamiką. Buvo nustatyta, kad moterys stengiasi palaikyti pokalbį, o vyrai bando pokalbį kontroliuoti ir jame dominuoti (Pakzadian ir Tootkaboni, 2018). Siekdami dominuoti vyrai naudoja įvairias strategijas, pavyzdžiui, pertraukia moteris, keičia tema, aršiai kritikuoja, konfliktuoja arba tylėjimu sunkina pokalbio palaikymą. Tokiu būdu vyrai užima neproporcingai daugiau erdvės ir laiko, nors dėl stereotipinio įsitikinimo, neatitinkančio mūsų pačių patirties, vis dar dažnai manoma, kad daugiau kalba moterys.

Mokytojų nuostatos apie lyčių vaidmenis nesąmoningai, o kartais ir sąmoningai veikia jų elgesį. Išsiaiškinta, kad jau pradinių mokyklų mokytojų išreikštos lyčių vaidmenų stereotipinės nuostatos turi neigiamos įtakos moksleivių akademiniam pasiekimams vidurinėje ir aukštojoje mokykloje ir nepalankiai veikia studijų krypties pasirinkimą (Lavy ir Sand 2015; Terrier, 2016). Tyrimo rezultatai, kai moksleivių darbai buvo vertinami žinant (t. y. galint identifikuoti jų lytį) arba nežinant mokinio vardo, parodė, kad mokytojai nesąmoningai labiau linkę nuvertinti merginas ir perversinti vaikus (Lavy ir Sand, 2015). Šie apžvelgti pavyzdžiai dar kartą įrodo, kaip svarbu mokėti atpažinti stereotipus, nes nekvestionuoti žalingi mitai lengvai gali nesunkiai būti priimti kaip faktai.

Tiek pradinių, tiek vidurinių mokyklų mokytojai gali paveikti vaikų įsitikinimus apie savo gebėjimus per vaikams skiriamą dėmesį, jiems duodamas instrukcijas mokymosi procese ir grįžtamąjį ryšį. Tyrimai, kurių metu mokytojai buvo stebimi jiems nežinant atskleidė, kad 1) mokytojai daugiau bendrauja su berniukais nei su mergaitėmis ir suteikia jiems geresnį grįžtamąjį ryšį; 2) mokytojai daug dažniau kreipiasi į berniukus nei į mergaites, užduoda berniukams sudėtingesnius klausimus ir daugiau dėmesio kreipia į berniukų išsakytus pastebėjimus; 3) berniukai sulaukia daugiau pagyrimų, kritikos ir galimybių pasitaisyti nei mergaitės; 4) mergaitės pertraukiamos dažniau nei berniukai; 5) diskusijos metu berniukai aštuonis kartus dažniau nei mergaitės šaukia iš vietos; 6) mokytojai mažiau linkę stabdyti berniukų elgesį, net jei jie pažeidžia

klasės taisyklės; 7) mokytojai dažnai turi klaidingą stereotipinį įsitikinimą, kad merginos kalba daugiau nei vaikinai.

Viena iš priežasčių, kodėl merginos negauna tiek dėmesio kaip vaikinai, yra ta, kad merginos mokykloje elgiasi gerai ir jų nereikia taip dažnai drausminti. Kol merginos elgiasi gerai, mokytojai laiką leidžia su „sunkiais“ vaikinais. Kitaip tariant, merginos kenčia nuo dėmesio stokos, o blogas vaikinų elgesys pastiprinamas, nes sulaukia mokytojų dėmesio. Pažymėtina, kad savalaikis konstruktyvus grįžtamasis ryšys, įskaitant konstruktyvią kritiką, yra svarbus, nes padeda mums pamatyti dalykus iš kitos pusės, pastebėti tai, ko galbūt nepastebėtume, nesvarstėme. Konstruktyvi kritika gali padėti mums augti. *Svarbu aiškiai įvardinti, kad geriau besielgiančios merginos sulaukiančios mažiau mokytojų dėmesio gali nuvertinti savo gebėjimus ir prarasti motyvaciją.* Tad svarbu, kad darbas klasėje būtų organizuojamas taip, kad jisai skatintų skleisti moksleivių potencialą nepriklausomai nuo lyties.

5.1 Lietuva tarp kitų Europos ir pasaulio šalių

2018 m. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija ((*Organisation for Economic Co-operation and Development*, OECD) atliko tarptautį moksleivių tyrimo PISA (*Programme for International Student Assessment*), kurio metu buvo vertinama penkiolikmečių moksleivių sukauptos žinios, išvystytus gebėjimus ir bendrasis raštingumas, reikalingas dalyvaujant visuomenės gyvenime (Nacionalinė švietimo agentūra, 2021). Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad Lietuvoje jaunuolių pasiekimai skaitymo ir gamtos mokslų srityse skiriasi pagal lytį. Merginos šiose srityse lenkia vaikus, o matematikos srityje skirtumas taip pat merginų naudai, tačiau statistiškai nereikšmingas. Svarbu atkreipti dėmesį ir į dinamiką, kuri atskleidžia, kad kai kuriose srityse skirtumas tarp lyčių mažėja, tačiau mažėja dėl mažėjančių merginų rezultatų, o ne augančių vaikinų rezultatų. Tokia pokyčio dinamika kelia nerimą.

PISA rezultatai taip pat parodė, kad EBPO šalyse vidutiniškai mažiau nei 1 % merginų ir net 8 % vaikinų norėjo siekti su informacinėmis ir komunikacinėmis technologijomis (IKT) susijusių profesijų (OECD, 2019). Lietuvoje šioje srityje buvo stebimas ypač didelis skirtumas - tik 1 % merginų ir net 19 % vaikinų tikėjosi dirbti IKT srityje (OECD, 2019) ir šie lūkesčiai nebuvo susiję su gebėjimais. PISA rezultatai parodė, kad EBPO šalyse tik 14 % merginų, pasiekusių geriausius gamtos mokslų ar matematikos rezultatus, tikėjosi įstoti į gamtos mokslų ir inžinerijos sritį, palyginti su 26 % geriausius rezultatus pasiekusių vaikinų (Encinas-Martin, 2020).

OECD (2020) tyrimas taip pat matavo geros mokinių savijautos rodiklius tokius kaip pasitenkinimas gyvenimu, atstūmimo klasėje jausmas, užtikrintumas dėl ateities planų. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad atskleidė, kad tik 33,1 % mokinių teigiamai įvertino visus geros savijautos aspektus (patenkinti savo gyvenimu, nesijaučia atstumti mokykloje ir neabejoja dėl savo ateities planų patyrus nesėkmę). Mokinių tarpusavio palaikymas (mentorstė) ir gera savijauta mokykloje EBPO šalyse buvo teigiamai susijusi su skaitymo pasiekimais. Kitaip tariant, gera atmosfera mokykloje ir klasėje yra svarbūs rodikliai mokinių pasiekimams. Nors veiksniai, veikiantys savijautą, nevertinti, tačiau remiantis kitų tyrimų, pvz., analizuojančių seksualinį priekabiavimą, duomenimis galima daryti prielaidą, kad diskriminacija lyties atžvilgiu ir lyčių nelygybės apraiškos neigiamai veikia atmosferą mokykloje bei klasėje ir turi ypač neigiamos įtakos merginų savijautai (McLaughlin ir kt., 2017).

2020 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos su partneriais 3 Lietuvos savivaldybėse (Alytaus miesto, Jonavos ir Ukmergės rajonuose) atliktas tyrimas¹, kuriuo siekta įvertinti mokytojų nuostatas lyčių vaidmenų stereotipų suvokimo atžvilgiu. Šio tyrimo rezultatai atskleidė, kad tyrimo dalyviai buvo linkę manyti, kad vyrai geresni lyderiai, o moterys labiau vadovaujasi emocijomis, o ne loginiu mąstymu, kad moterys turi labiau rūpintis vaikais, o vyrai – išlaikyti šeimą. Taip pat pastebėta, kad nepaisant teigiamų pokyčių ir kintančio požiūrio į merginų ir vaikinių pasirinkimus, pomėgius ir gebėjimus, neskirstant jų pagal lytį vis dar egzistuoja aiškios stereotipinės nuostatos pvz., moterų išvaizdos atžvilgiu, o taip pat atpažįstant ir vertinant seksualinį priekabiavimą bei aukų kaltinimo paplitimą. Paaiškėjo nerimą kelianti tendencija, kad tiek mokytojai, tiek mokiniai neturi aiškios nuomonės apie seksualinio priekabiavimo apraiškas ir dinamiką ir yra linkę priekabiaujančią elgesį laikyti flirtu (Sociologinės apklausos „Lyčių stereotipai mokyklose“ mokytojų ir moksleivių nuostatų apžvalga, 2020). Naudojant tą pačią metodiką panašūs rezultatai gauti ir 2022 m. asociacijos Vilniaus Moterų namai atlikto tyrimo metu, įgyvendinant SADM remiamą projektą „Įvardinti. Atpažinti. Keisti“². Buvo vertinama 5 gimnazijų veikiančių penkiose Lietuvos savivaldybėse (Vilniaus, Kauno, Kėdainių, Visagino ir Utenos) švietimo srities darbuotojų nuostatos. Šių tyrimų rezultatai patvirtina poreikį ugdymo

¹ Projektas „BRIDGE: vietos bendruomenių stiprinimas efektyviai kovai su smurtu lyties pagrindu artimoje aplinkoje“ įgyvendintas Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos, Lietuvos žmogaus teisių centro, Lygių galimybių plėtros centro ir socialinės reklamos agentūros „Nomoshiti“, iš dalies finansuojamas Europos Sąjungos Teisių, lygybės ir pilietiškumo programos lėšomis.

² Asociacija Vilniaus Moterų namai 2022 m. įgyvendino LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos finansuojamą projektą „Įvardinti. Atpažinti. Keisti“, skirtą kelti švietimo srities darbuotojų kompetencijas lyčių lygybės srityje. Projekto partneriai – moterų pilietinės organizacijos iš 4 Lietuvos savivaldybių (LPF „Frida“, Utenos moterų centras, Kėdainių rajono Moterų krizių centras, Visagino šeimos krizių centras), susijungusios į skėtinę organizaciją – asociaciją „Moters teisės-visuotinės žmogaus teisės“.

įstaigose kelti sąmoningumą ir įgūdžius siekiant atpažinti ir stabdyti seksualinį priekabiavimą, su lytimi susijusio smurto aukų kaltinimą ir kitus žalingus lyčių vaidmenų stereotipus.

Atsižvelgiant į tai švietimo srities darbuotojų kompetencijų kėlimas lyčių lygybės ir nediskriminavimo srityje yra svarbus tiek švietimo srities darbuotojų, kurių didžioji dalis yra moterys, tiek mokinių, merginų ir vaikinių, dalyvaujančių ugdymo procese, gerovei. Gebėdami atpažinti netinkamas nuostatas ir elgesį, švietimo srities darbuotojai lengviau galės stabdyti netinkamą elgesį klasėje, užtikrinti lyčių lygybę ir nediskriminavimu paremtą mokymo bei ugdymo procesą, sukurti palankesnę erdvę skleisti tiek merginų, tiek vaikinių potencialui.

Toliau pateikiamos rekomendacijos siekiant padėti ŠSD geriau atpažinti žalingus lyčių vaidmenų stereotipus, ką daryti ir ko nedaryti siekiant lyčių lygybės ir nediskriminavimo principo įgyvendinimo švietimo ir ugdymo procese, taip pat pateikiama švietimo srities darbuotojų savistabos metodika. Ši metodika yra svarbus įrankis, leisiantis patiems švietimo srities darbuotojams stebėti bei vertinti lyčių dinamiką klasėje lyčių lygybės aspektu ir koreguoti švietimo procesą taip, kad jis vienodai įtrauktų ir skatintų tiek merginas, tiek vaikus.

6. REKOMENDACIJOS ŠVIETIMO SRITIES DARBUOTOJAMS – KĄ DARYTI IR KO NEDARYTI SIEKIANT LYČIŲ LYGYBĖS IR NEDISKRIMINAVIMO PRINCIPŲ ĮGYVENDINIMO MOKYMO IR UGDYMO PROCESUOSE

Šiame skyriuje pateikiamos rekomendacijos, ką daryti ir ko nedaryti švietimo srities darbuotojams siekiant lyčių lygybės ir nediskriminavimo principo įgyvendinimo mokymo ir ugdymo procese.

- ❑ **Vertinkite nuasmenintus moksleivių darbus.** Tyrimo rezultatai, kai moksleivių darbai buvo vertinami žinant arba nežinant mokinio vardo (t. y. galint identifikuoti pagal lytį), parodė, kad mokytojai nesąmoningai labiau linkę nuvertinti merginas ir perversinti vaikus (Lavy ir Sand, 2015). Todėl, jei tik įmanoma, moksleivių darbus rekomenduojama vertinti nuasmenintus, t. y. nematant rašto ar kontrolinio darbo autoriaus. Jei darbai pateikiami elektroninėje sistemoje, paprastai galima darbus nuasmeninti. Jei atsiskaitymai vyksta raštu, galite moksleivių prašyti nurodyti savo vardą ir pavardę atskirame lape, kurį atsiversite tik perskaitę ir įvertinę visą darbą. Taip pat galite ant savo stalo turėti neskaidrią lipnią juostelę, kuria moksleivis užklijuoja savo vardą ar pavardę prieš pateikdamas darbą jums. Rekomenduojama vardų ir pavardžių netikrinti tol, kol neperskaitysite ir neįvertinsite visos klasės darbų.
- ❑ **Stebėkite lyčių dinamiką klasėje.** Atkreipkite dėmesį į tai, kaip bendraujate su skirtingų lyčių moksleiviais, kaip moksleiviai elgiasi tarpusavyje. Kas laikosi klasės bendravimo taisyklių, kas ne? Kas, merginos ar vaikinai, dažniau šaukia iš vietos, nutraukia jus ar kitus moksleivius? Kam leidžiate pasitaisyti, kieno merginų ar vaikinų atsakymus išgirstate, praplečiate, kritikuojate, pagiriate? Už ką kritikuojate, už ką giriate? Ar tiek pat laiko ir erdvės gauna merginos ir vaikinai? Tyrimai atskleidžia, kad mokytojai skirtingai bendrauja bei reaguoja į skirtingų lyčių moksleivius, o ir moksleivių sąveika klasėje taip pat susijusi su lyčių vaidmenų stereotipais. Tad siekdami padidinti lyčių lygybę mokymo ir ugdymo procese turime skirti abiejų lyčių moksleiviams vienodai dėmesio ir erdvės.
- ❑ **Netildykite merginų.** Tyrimai atskleidžia, kad merginos kalba daug mažiau nei vaikinai tiek klasėje, tiek už jos ribų (James ir Drakich, 1993; Pakzadian ir Tootkaboni, 2018; Sadker ir Sadker, 1994). Todėl klasėje palaikydami tvarką neskubėkite tildyti merginų, ypač jei šurmulys kyla visoje klasėje ar mišrioje grupėje. Taip siunčiate neteisingą žinutę merginoms, kad jų kalbėjimas asocijuojamas su taisyklių pažeidimu, o vaikinams, kad jų netinkamas elgesys gali būti nesankcionuotas.

- ❑ **Oponuokite lyčių vaidmenų stereotipams.** Tyrimais nustatyta, kad moterys užduotį atlieka prasčiau už vyrus, kai stereotipas yra aiškiai išreikštas (t. y. tyrimo dalyviams buvo pasakyta, kad vyrai geriau atlieka užduotį nei moterys) ir kai stereotipas buvo numanomas (t. y. nepateikta jokios informacijos) (Campbell ir Collaer, 2009). Tik tada, kai stereotipas buvo paneigtas (t. y. tyrimo dalyviams buvo pasakyta, kad moterys ir vyrai vienodai gerai atlieka užduotį), moterų ir vyrų rezultatai nesiskyrė. Tad siekdami sumažinti lyčių nelygybę mokymo ir ugdymo procese ne tik vienodai įtraukite merginas ir vaikus į mokymo ir ugdymo procesą, bet ir aiškiai paneikite lyčių vaidmenų stereotipus pristatydami užduotis. Kalbėdami apie moksleivių pasiekimus, gabumus, karjeros perspektyvas pabrėžkite vienodą vaikinų ir merginų potencialą.
- ❑ **Pabrėžkite moksleivių pastangas, bet ne jų gabumus.** Tyrimų rezultatai atskleidė, kad kai veiklos rezultatus siejame su pastangomis, tai mus skatina labiau pasistengti. Tačiau kai manome, kad prastus rezultatus nulemia įgimti gabumai ar jų stoka, tai paprastai mus atgraso nuo įsitraukimo ir dalyvavimo toje veikloje (Good ir kt., 2014). Taigi siekdami paskatinti moksleivius gerai mokytis ir siekti aukštų rezultatų turime akcentuoti jų dedamas pastangas, bet ne gabumus.
- ❑ **Neakcentuokite merginų išvaizdos, apsirengimo, kūno formų.** Nors savivertės skirtumas tarp lyčių nėra didelis, vyrai save vertina geriau nei moterys. Didžiausias savivertės skirtumas išryškėja paauglystėje. Vienas iš savęs vertinimo aspektų, ypač aktualus paauglėms, yra kūno įvaizdis. Paauglės mergaitės yra labiau nepatenkintos savo kūnu nei paaugliai berniukai, o tai iš dalies gali lemti žemesnę merginų savivertę. Šis lyčių skirtumas išlieka ir pilnametystėje. Nepasiekiami grožio standartai matomi socialinėje medijoje, reklamoje, televizijoje ir kine, neigiamai veikia mergaičių biopsichosocialinę gerovę. Nuolatiniai komentarai apie išvaizdą atskleidžia suaugusiųjų internalizuotus grožio standartus, kurie dažnai yra žalingi ir neturėtų būti perduodami jaunajai kartai. Tad neapsunkinkite merginų gyvenimo, o kaip tik stiprinkime jas. Mokykla turėtų būti vieta, skirta stiprinti moksleivių pasitikėjimą savimi, gebėjimą kritiškai vertinti gaunamą informaciją tiek iš populiariosios kultūros, tiek iš visų kitų šaltinių.
- ❑ **Atpažinkite, įvardykite ir stabdykite seksualinio priekabiavimo apraiškas.** Tyrimų ir stebėjimų duomenys rodo, kad tiek švietimo srities darbuotojai, tiek moksleiviai neturi aiškios nuomonės apie seksualinio priekabiavimo apraiškas ir dinamiką, neretai yra linkę priekabiaujančią elgesį laikyti flirtu (Sociologinės apklausos „Lyčių stereotipai mokyklose“ mokytojų ir moksleivių nuostatų apžvalga, 2020). Diskriminacija lyties atžvilgiu ir lyčių

nelygybės apraiškos neigiamai veikia atmosferą kolektyve ir turi ypač neigiamos įtakos merginų savijautai (McLaughlin ir kt., 2017). Gera savijauta mokykloje teigiamai susijusi su moksleivių pasiekimais (OECD, 2020). Tad siekiant užtikrinti aukštus abiejų lyčių pasiekimus būtina atpažinti ir stabdyti seksualinio priekabiavimo apraiškas neatsižvelgiant į tai, ar priekabiauja kiti moksleiviai, mokytojai ar kiti asmenys.

- ❑ **Išmokykite vaikus pralaimėti oriai.** Vyrų savivertė krenta tuomet, kai jiems svarbus asmuo užduotį atlieka geriau už juos. Ypač tais atvejais, kai užduotis jiems reikšminga, yra jų pačių veiklos, kurioje tikisi aukštų pasiekimų, sritis. Gyvenime, ar tai būtų mokykla, darbas, būrelis, žaidimas, mums visiems tenka pralaimėti. Tad svarbu vaikus ir berniukus mokyti pralaimėti oriai tam, kad jie galėtų kurti tvarius santykius su kitais bei turėtų sveikus įgūdžius įveikti nesėkmes ir iš jų pasimokyti.
- ❑ **Kreipkitės į savo mokinius vienodai.** Vietoj žodžių „mergaitės ir berniukai“ pabandykite vartoti kreipinius „mokiniai“, „moksleiviai“.
- ❑ **Venkite skirstyti vaikus pagal lytį.** Ar prašote mokinių susigrupuoti pagal lytį? Skirstote užduotis pagal lytį? Sodinate suoluose atsižvelgdami į lytį? Jei dažnai taip supriešinsite lytis, vaikai ir jaunuoliai ims manyti, kad šis kategorizavimas daug reikšmingesnis, nei yra iš tikrųjų.
- ❑ **Stenkitės pažinti moksleivius kaip asmenybes.** Pasidomėkite moksleivių pomėgiais, bet nesistenkite atsakinėti už juos. Pavyzdžiui, paklausus merginos apie jos mėgstamiausią spalvą, nereikėtų jai dar neatsakius pasiūlyti rausvos. Leiskite moksleiviams atsakyti patiems ir venkite sustiprinti stereotipinius lyčių vaidmenis.
- ❑ **Įvertinkite, kaip sveikinatės su mokiniais.** Ar pasisveikindami bandote užmegzti trumpą pokalbį? Jei taip, stenkitės nekomentuoti moksleivio išvaizdos. Geriau paklauskite, kaip sekasi būrelis ar kita užklasinė veikla. Paklauskite, kuo šiuo metu moksleivis domisi, kokią skaito knygą ir pan.
- ❑ **Spalvos ir žaislai yra visiems.** Ypač dirbant su mažais vaikais svarbu pabrėžti, kad žaislai yra žaislai ir spalvos yra spalvos, jie neturi lyties. Nepabrėžkite elgesio, kuris jums gali atrodyti neatitinkantis lyčių vaidmenų stereotipų. Vaikai per žaidimus išmoksta elgesio modelių, kurie bus svarbūs gyvenime - kaip merginai reikės vairuoti automobilį ar susitvarkyti sulūžusį daiktą, taip vaikiniui reikės gaminti maistą ir rūpintis savo vaikais.

Tad svarbu, kad tiek merginos, tiek vaikinai galėtų laisvai veikti visose srityse ir elgtis neatsižvelgdami į ribojančius lyčių vaidmenų stereotipus.

- ❑ **Kvestionuokite savo mokyklos aprangos kodą.** Ar mokykloje įvestas aprangos kodas? Jei taip, patikrinkite, ar jis vienodas abiem lytims ar visgi vienai lyčiai numatomi skirtingi lūkesčiai. O gal kolegos mokytojai mano, kad mergina, dėvinti trumpesnius šortus ar marškinėlius, „blaško“ berniukų dėmesį? Pasikalbėkite su jais apie tai, kad mergaičių kūno komentavimas gali joms sukelti neigiamų pasekmių. Yra žinoma, kad paauglystėje išvaizdos sureikšminimas yra susijęs su perdėtu savo kūno funkcijų stebėjimu, valdymo sutrikimais, seksualizuotu elgesiu.
- ❑ **Įvertinkite naudojamą literatūrą, mokymo priemones.** Vaikiškų knygų pagrindinis veikėjas 8 kartus dažniau yra vyras nei moteris. Uždaviniai neretai remiasi stereotipinėmis prielaidomis apie mergaičių ir berniukų pomėgius bei interesų sritis: moterys „pristatomos“ prie gėlių ir puodų, o vyrai siejami su techniniais darbais, žvejyba, automobiliais, verslumu. Moksleiviai nelinkę abejoti vadovėliuose esančia medžiaga, nes laiko ją patikimu žinių šaltiniu (Martinkutė-Vorobėj ir kt., 2019). Toks stereotipinis vaizdavimas, be abejonės, skatina lyčių nelygybę visuomenėje, formuodamas žalingus lyčių vaidmenų stereotipus. Tad, jei tik galime, siekime rinktis tokias ugdymo priemones, kurios skatintų lyčių lygybę ar bent atkreiptų moksleivių dėmesį į tai, kad toks lyčių vaizdavimas yra žalingas ir atgyvenęs. Jei galite, pateikdami užduotis patys pakeiskite veikėjų lytis ar jiems priskiriamas veiklos sritis.

7. ŠVIETIMO SRITIES DARBUOTOJŲ SAVISTABOS METODIKA SIEKIANT LYČIŲ LYGYBĖS IR NEDISKRIMINAVIMO PRINCIPO ĮTVIRTINIMO MOKYMO IR UGDYMO PROCESU

Šališkumas dėl lyties dažnai būna nesąmoningas, grįstas mitais, nepagrįstais įsitikinimais ir neretai prieštarauja tiesioginei mūsų patirčiai. Tyrimais nustatyta, kad šališkumas dėl lyties švietimo procese veikia moksleivių biopsichosocialinę sveikatą, savęs suvokimą, jų pasiekimus, profesijos pasirinkimą ir ateities perspektyvas. Siekiant užtikrinti, kad švietimo procesas įtrauktų ir skatintų tiek merginas, tiek vaikus atskleisti turimą potencialą, svarbu įvertinti, kiek šis procesas skatina lyčių lygybę ir atpažinti ir įvardinti jo stipriąsias, o taip pat ir tobulintinas puses.

Šiame skyriuje pateikiama švietimo srities darbuotojų savistabos metodika siekiant lyčių lygybės ir nediskriminavimo principo įtvirtinimo mokymo ir ugdymo procese. Metodika leis švietimo srities darbuotojams stebėti bei vertinti lyčių dinamiką klasėje ir atsižvelgus į tai

koreguoti savo elgesį taip, kad mokymo procesas būtų vienodai įtraukus tiek merginoms, tiek vaikinams.

Pildymo instrukcijos. Pamokų metu atkreipkite dėmesį į tai, kaip bendraujate su skirtingų lyčių moksleiviais ir kaip moksleiviai bendrauja tarpusavyje apačioje nurodytose situacijose. Darbo dienos pabaigoje pasižymėkite, kokios lyties moksleiviai dalyvavo šiose situacijose. Tai pat ar yra kitų mokytojo ir mokinio sąveikos ypatybių, į kurias verta atkreipti dėmesį. Situacijų skaičių nurodykite apytiksliai, bet kiek galima tiksliau. Savistabos metodiką kviečiame pildyti kuo nuoširdžiau, į klausimus atsakyti neatsižvelgiant į tai, kaip galvojame, kad turėtų būti, bet remiantis tuo, kaip buvo iš tikrųjų.

Metodiką rekomenduojame pildyti bent vieną savaitę, t. y. bent 5 darbo dienas stebėti savo ir klasės elgesį lyčių lygybės ir nediskriminavimo aspektu.

1. Kvietėte moksleivius atsakinėti.

a) Kokios lyties moksleivį kvietėte pirmą?

Merginą

Vaikiną

Nieko nekviečiau atsakinėti

b) Jei kvietėte atsakinėti daugiau nei vieną moksleivį, kiek kvietėte merginų? _____

Kiek vaikinų? _____

2. Pagyrėte moksleivį.

a) Kokios lyties moksleivį gyrėte? (*Pažymėkite visus tinkamus*)

Merginą

Vaikiną

Nieko negyriau

b) Jei gyrėte daugiau nei vieną moksleivį, kurios lyties moksleivį gyrėte pirmą?

Merginą Vaikiną

c) Kiek gyrėte merginų? _____ Kiek gyrėte vaikinų? _____

d) Už ką gyrėte merginas? _____

e) Už ką gyrėte vaikus? _____

f) Kokias savybes pabrėžėte girdami merginas? _____

g) Kokias savybes pabrėžėte girdami vaikus? _____

3. Kritikavote moksleivį.

a) Kokios lyties moksleivį kritikavote? (*Pažymėkite visus tinkamus*)

Merginą Vaikiną Nieko nekritikavau

b) Jei kritikavote daugiau nei vieną moksleivį, kurios lyties moksleivį kritikavote pirmą?

Merginą Vaikiną

c) Už ką kritikavote merginas? _____

d) Už ką kritikavote vaikus? _____

e) Kokias savybes pabrėžėte kritikuodami merginas? _____

f) Kokias savybes pabrėžėte kritikuodami vaikus? _____

4. Laikas, skirtas moksleiviui.

a) Kiek laiko skyrėte moksleiviui atsakyti į klausimą:

Jei tai buvo mergina? _____

Jei tai buvo vaikas? _____

b) Ar leidote merginoms pasitaisyti, jei atsakinėdamos suklydo?

Taip, leidau pasitaisyti visoms atsakinėjusioms merginoms.

Taip, leidau pasitaisyti kai kurioms atsakinėjusioms merginoms.

Taip, leidau pasitaisyti vienai atsakinėjusiai merginai.

Ne, pasitaisyti neleidau.

c) Ar leidote vaikinams pasitaisyti, jei atsakinėdami suklydo?

Taip, leidau pasitaisyti visiems atsakinėjusiems vaikinams.

Taip, leidau pasitaisyti kai kuriems atsakinėjusiems vaikinams.

Taip, leidau pasitaisyti vienam atsakinėjusiam vaikinui.

Ne, pasitaisyti neleidau.

5. Grįžtamasis ryšys.

a) Kaip reagavote į merginos (-ų) atsakymus? (*Pažymėkite visus tinkamus*)

Gyrėte Kritikavote Ignoravote Praplėtėte atsakymą

Kita. _____

b) Kaip reagavote į vaikino(-ų) atsakymus? (*Pažymėkite visus tinkamus*)

Gyrėte Kritikavote Ignoravote Praplėtėte atsakymą

Kita. _____

6. Moksleivio pertraukimas.

a) Kiek kartų pertraukėte moksleivį? Jei tai buvo mergina? _____

Jei tai buvo vaikinai? _____

b) Kiek kartų mergina pertraukė kitą merginą (-as)? _____ Vaikiną (-us)? _____

c) Kiek kartų vaikinai pertraukė kitą vaikiną (-us)? _____ Merginą (-as)? _____

7. Mokytojo pertraukimas.

a) Ar pamokos metu moksleivis jus pertraukė? _____

b) Kiek kartų mergina (-os)? _____

c) Kiek kartų vaikinai (-ai)? _____

8. Rankos kėlimas.

a) Ar prieš kalbėdamas moksleivis pakėlė ranką?

Taip Ne

b) Kiek merginų? _____

c) Kiek vaikinų? _____

9. Šaukimas iš vietos.

a) Ar moksleivis šaukė atsakymą iš vietos?

Taip Ne

b) Kiek merginų? _____

c) Kiek vaikinių? _____

10. Seksualinio priekabiavimo atpažinimas.

a) Ar stebėjote netinkamą seksualinį vaikinių elgesį merginų atžvilgiu?

Taip Ne

b) Jei taip, kaip reagavote? (*Pažymėkite visus tinkamus*)

Tiesiog stebėjote Įvardijote Įsikišote Sustabdėte

c) Ar susidūrėte su netinkamu lyčių vaidmenų stereotipais paremtu elgesiu savo atžvilgiu?

Taip Ne Nežinau

d) Ar susidūrėte su netinkamu lyčių vaidmenų stereotipais paremtu elgesiu moksleivių atžvilgiu? (*Pažymėkite visus tinkamus*)

Taip, merginų atžvilgiu Taip, vaikinių atžvilgiu Ne Nežinau

11. Kita.

Ar yra kitų, be nurodytų, su lytimi susijusių mokytojo ir mokinio sąveikos pavyzdžių, kuriuos Jūs pastebėjote? _____

LITERATŪRA

- American Foundation for Suicide Prevention (2021). Suicide statistics. Prieiga internete: <https://afsp.org/suicide-statistics/>
- Appel, M., & Gnambs, T. (2022). Women in fiction: Bechdel-Wallace Test results for the highest-grossing movies of the last four decades. *Psychology of Popular Media*. Advance online publication. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1037/ppm0000436>
- Araujo, M. C., Carneiro, P., Cruz-Aguayo, Y., & Schady, N. (2016). Teacher quality and learning outcomes in kindergarten. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(3), 1415–1453.
- Bell, L. A. (1996). In danger of winning: Consciousness raising strategies for empowering girls in the United States. *Women's Studies International Forum*, 19(4), 419–427.
- Bos, A. L., Greenlee, J. S., Holman, M. R., Oxley, Z. M., & Lay, J. C. (2022). This one's for the boys: How gendered political socialization limits girls' political ambition and interest. *American Political Science Review*, 116(2), 484–501.
- Brizidine, L. (2006). *The Female Brain*. New York: Harmony.
- Bruns, B., & Luque, J. (2014). *Great teachers: How to raise student learning in Latin America and the Caribbean*. World Bank Publications.
- Campbell, S. M., & Collaer, M. L. (2009). Stereotype threat and gender differences in performance on a novel visuospatial task. *Psychology of Women Quarterly*, 33, 437–444.
- Chatard, A., Guimond, S., & Selimbegovic, L. (2007). “How good are you in math?” The effect of gender stereotypes on students' recollection of their school marks. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 1017–1024.
- Chetty, R., Friedman, J. N., & Rockoff, J. E. (2011). *The long-term impacts of teachers: Teacher value-added and student outcomes in adulthood* (No. w17699). National Bureau of Economic Research.
- Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention), Apr. 11, 2011, C.E.T.S. 210.
- Dr. Neniškytė: visi smegenų tyrinėtojai sutaria dėl vieno – vyrai geriau nei moterys atlieka vienintelę užduotį. (2022 m. spalio 3 d.) Delfi.lt, Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/darbas/lyderiai/dr-neniskyte-visi-smegenu-tyrinetojai-sutaria-del-vieno-vyrai-geriau-nei-moterys-atlieka-vienintele-uzduoti.d?id=91357581>
- Else-Quest, N. M., Mineo, C. C., & Higgins, A. (2013). Math and science attitudes and achievement at the intersection of gender and ethnicity. *Psychology of Women Quarterly*, 37(3), 293–309.

- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2017). *Economic Benefits of Gender Equality in the EU: EU and EU Member States overviews*. Prieiga internete: http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/ti_pubpdf_mh0116183enn_pdfweb_20170518162039.pdf
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2018). *Study and work in the EU: Set apart by gender: Review of the implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States – Report*. Prieiga internete: <https://eige.europa.eu/publications/study-and-work-eu-set-apart-gender-report>
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2021). *Gender Equality Index. Lithuania*. Prieiga internete: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/country/LT>
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2022). *Gender stereotypes*. Prieiga internete: <https://eige.europa.eu/gender-stereotypes>
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2023). *Glossary & Thesaurus*. Lygaus atstovavimo demokratija. Prieiga internete: <https://eige.europa.eu/lt/thesaurus/terms/1311>
- Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2012/29/ES – Nusikaltimo aukų teisių direktyva, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, 2012.
- Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). Prieiga internete: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&iresrc=s&source=web&ired=ircad=rjairuact=8&irved=2ahUKEwjCyLvFpKr6AhWKxIsKHZqOCG8QFnoEAcQAQirurl=https%3A%2F%2Fwww.echr.coe.int%2Fdocuments%2Fconvention_lit.pdf&firusg=AOvVaw37M_vw1vPZJvXaN8US5vMh
- Global Media Monitoring Project (GMMP) (2021). *Who Makes the News | GMMP 2020 Final Reports*. Prieiga internete: <https://whomakesthenews.org/gmmp-2020-final-reports/>
- Good, C., Mangels, J., & Deering, L. (2014). *Effort and ability based forms of belonging predict learning engagement differently for males and females in math*. Paper presented at the Society for Personality and Social Psychology 2014, Austin, TX.
- Hicks, B. M., Johnson, W., Iacono, W. G., & McGue, M. (2008). Moderating effects of personality on the genetic and environmental influences of school grades helps to explain sex differences in scholastic achievement. *European Journal of Personality*, 22, 247–268.

- Horner, M. S. (1972). Toward an understanding of achievement-related conflicts in women. *Journal of Social Issues*, 28(2), 157–175. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1972.tb00023.x>
- Istead, L., Pocol, A., Siu, S. (2022). *Evaluating Gender Bias in Film Dialogue*. In: Rosso, P., Basile, V., Martínez, R., Métais, E., Meziane, F. (eds) *Natural Language Processing and Information Systems. NLDB 2022. Lecture Notes in Computer Science*, vol 13286. Springer, Cham. Prieiga internete: https://doi.org/10.1007/978-3-031-08473-7_37
- Jahan, S. (2018, November 19). *Violence against women, a cause and consequence of inequality*. United Nations Development Programme. Prieiga internete: <https://www.undp.org/blog/violence-against-women-cause-and-consequence-inequality>.
- Official Statistics Portal (2021). Smurtas artimoje aplinkoje [*Domestic violence*]. Prieiga internete: <https://osp.stat.gov.lt/infografikas-smurtas-artimoje-aplinkoje>
- James, D., & Drakich, J. (1993). *Understanding Gender Differences in Amount of Talk: Critical Review of Research*. In *Gender and Conversational Interaction*, ed. Deborah Tannen. New York: Oxford University Press.
- Jansen, M., Schroeders, U., & Ludtke, O. (2014). Academic self-concept in science: Multidimensionality, relations to achievement measures, and gender differences. *Learning and Individual Differences*, 30, 11–21.
- Kane, T. J., & Staiger, D. O. (2012). *Gathering Feedback for Teaching: Combining High-Quality Observations with Student Surveys and Achievement Gains. Research Paper*. MET Project. Bill & Melinda Gates Foundation.
- Krancevičiūtė, M. ir Černiauskas, Š. (2021a, gegužės 10 d.). #podKėstas: Šeimų gynėjai, hibridinis karas ir... spiralės! YouTube, prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=pyIcie25pic>
- Krancevičiūtė, M. ir Černiauskas, Š. (2021b, kovo 21 d.). Valstybė finansavo šeimų gynėjų kelionę į prokremliską renginį. *Siena. Tiriamosios žurnalistikos centras*. Prieiga internete: <https://www.siena.lt/news/valstybe-finansavo-seimu-gyneju-kelione-i-prokremliska-rengini>
- Lahelma, E. (2011). Gender awareness in Finnish teacher education: an impossible mission? *Education Inquiry*, 2(2), 263–276.
- Lavy, V., & Sand, E. (2015). *On the origins of gender human capital gaps: Short and long term consequences of teachers' stereotypical biases* (No. w20909). National Bureau of Economic Research.

- Lindskog, H., & Oskarson, M. (2023). Generational differences in disguise? A longitudinal study of the liberalising effect of education on socio-cultural attitudes. *West European Politics*, 46(3), 500-525.
- Lloyd, J. E. V., Walsh, J., & Yailagh, M. S. (2005). Sex differences in performance attributions, self-efficacy, and achievement in mathematics: If I'm so smart, why don't I know it? *Canadian Journal of Education*, 28, 384–408. DOI: 10.1080/01402382.2022.2076963
- Martinkutė-Vorobej, A., Narkevičiūtė, R., Skučaitė-Budrienė, V. (2019). Vadovėlių ir kitų mokymo (-si) priemonių vertinimo lyčių aspektu apžvalga. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Prieiga internete: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiSkKHJjPL6AhWhw4sKHRjhBvAQFnoECAoQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.lygybe.lt%2Fdata%2Fpublic%2Fuploads%2F2019%2F07%2Fd1_vadoveliu-ir-kitu-mokymossi-priemoniu-vertinimo-lyciu-aspektu-apzvalga-2019.pdf&usq=AOvVaw0CR2yVj7hXbf4w5JTiZI4F
- Mateos-Aparicio, P., & Rodríguez-Moreno, A. (2019). The Impact of Studying Brain Plasticity. *Frontiers in cellular neuroscience*, 13, 66. Prieiga internete: <https://doi.org/10.3389/fncel.2019.00066>
- McClelland, D. C., Atkinson, J. W., Clark, R. A., & Lowell, E. L. (1953). *The achievement motive*. Appleton-Century-Crofts. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1037/11144-000>
- McLaughlin, H., Uggen, C., & Blackstone, A. (2017). The economic and career effects of sexual harassment on working women. *Gender & Society*, 31(3), 333–358.
- Mercier, H. (2016). *Confirmation bias–myside bias*. In *Cognitive illusions* (p. 109–124). Psychology Press.
- Muzzatti, B., & Agnoli, F. (2007). Gender and mathematics: Attitudes and stereotype threat susceptibility in Italian children. *Developmental Psychology*, 43, 747–759.
- Nacionalinė švietimo agentūra (2021). Tarptautinis penkiolikmečių tyrimas EBPO PISA 2018 (Programme For International Student Assessment OECD PISA 2018). Ataskaita. ISBN 978-609-8275-46-9. Prieiga internete: <https://www.nsa.smm.lt/stebesenos-ir-vertinimo-departamentas/tyrimai/tarptautiniai-tyrimai/ebpo-pisa/>
- OECD (2019), PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do, PISA, OECD Publishing, Paris, Prieiga internete: <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>
- OECD (2020), PISA 2018 Results (Volume V): Effective Policies, Successful Schools, PISA, OECD Publishing, Paris, Prieiga internete: <https://doi.org/10.1787/ca768d40-en>

- Pakzadian, M., ir Tootkaboni, A. A. (2018). The role of gender in conversational dominance: A study of EFL learners. *Cogent Education*, 5(1), 1560602.
- Sadker, M., & Sadker, D. (1994). *Failing at fairness: How America's schools cheat girls*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Smith, J. L., & Huntoon, M. (2013). Women's bragging rights: Overcoming modesty norms to facilitate women's selfpromotion. *Psychology of Women Quarterly*, Advance online publication. doi:10.1177/0361684313515840
- Sociologinės apklausos „Lyčių stereotipai mokyklose“ mokytojų ir moksleivių nuostatų apžvalga. 2020. Prieiga internete: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj6moLaiPL6AhVpi8MKHc3fCMEQFnoECAgQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.visureikalas.lt%2Ffiles%2Fdokumentai%2FMokytoju%25C2%25A0ir%2520moksleiviu%2520nuostatu%2520apzvalga.pdf&usg=AOvVaw2_gNX4q0BuRH3PDUa-ztwM
- Steinmayr, R., & Spinath, B. (2008). Sex differences in school achievement: What are the roles of personality and achievement motivation? *European Journal of Personality*, 22, 185–209.
- Terrier, C. (2016). *Boys lag behind: How teachers' gender biases affect student achievement*.
- Tumėnienė, G. (2021). Lietuvos lyčių lygybės indeksas. Lietuvos padėties analizė. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.
- UNESCO Convention against Discrimination in Education (adopted 14 December 1960, entered into force 14 December 1960) 429 UNTS 93 (CADE). Prieiga internete: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949irURL_DO=DO_TOPICirURL_SECTION=201.html
- UNESCO (2018). Country commitments to gender equality in education. Prieiga internete: https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196irid=p::usmarcdef_0000261595irfile=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_495da383-8818-48a4-9e54-6c91465417f2%3F_%3D261595eng.pdfirlocale=enirmulti=trueirark=/ark:/48223/pf0000261595/PDF/261595eng.pdf#%5B%7B%22num%22%3A21%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C69%2C524%2C0%5D
- UNESCO (2020). Global education monitoring report 2020: Gender report, A new generation: 25 years of efforts for gender equality in education. 1–92. Prieiga internete: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374514>

United Nations Development Programme (UNDP). (2020). 2020 Gender Social Norms Index (GSNI). Tackling Social Norms: A game changer for gender inequalities. Prieiga internete: <https://hdr.undp.org/content/2020-gender-social-norms-index-gsni>

United Nations General Assembly, Declaration on the Elimination of Violence against Women (Vienna's declaration), 20 December 1993, A/RES/48/104.

United Nations General Assembly, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), 18 December 1979, United Nations, Treaty Series, vol. 1249.

United Nations, Beijing Declaration and Platform of Action, adopted at the Fourth World Conference on Women. Beijing, China, 1995. A/CONF.177/20.

World Health Organization (WHO, 1996). Forty-Ninth World Health Assembly. Resolution WHA49.25 Prevention of Violence: A Public Health Priority. Geneva, Switzerland.

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (2022). Žmogaus teisės Lietuvoje 2020–2021. Prieiga internete: http://hrmi.lt/wp-content/uploads/2022/07/HRMI_apzvalga_2022-2.pdf